

Kız ve Erkek Ergenlerde Saldırgan ve Olumlu Sosyal Davranışlar İle Yaş, İlişkisel Bağlam ve Kişiler - Arası Duyarlılık Arasındaki İlişkiler

Vezir AKTAŞ - Gülden Berkem GÜVENÇ*

Özet

Literatür incelendiğinde çocuk ve ergenlerle ilgili olarak genellikle olumlu ve olumsuz davranışların ayrı ayrı çalışıldığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada ergenlik dönemindeki katılımcıların saldırgan davranışları ve olumlu sosyal davranışları ile ilişkisel (ebeveyn ve akranlara bağlanma) ve kişiler arası duyarlılık (empati, başkalarının bakış açısına duyarlılık ve kişisel sıkıntı) değişkenleri arasındaki ilişki örüntüleri, erken ve orta ergenlik dönemindeki kız ve erkekler için ayrı hiyerarşik regresyon analiziyle incelenmiştir. Araştırmaya Ankara ili Sincan-Saraycık köyünde yaşayan yoksul ailelerden gelip, ilköğretim okuluna devam eden, 11-16 yaş grubu toplam 286 öğrenci (134 kız ve 152 erkek) katılmıştır. Veri toplama araçları olarak; Saldırganlık Ölçeği, Olumlu Sosyal Davranış Eğilimi Ölçeği, Ebeveyn ve Akranlara Bağlanma Ölçeği, Kişilerarası Tepkisellik İndeksi kullanılmıştır. Araştırma bulguları genel olarak, saldırgan ve olumlu sosyal davranışları yordayan yaş, ilişkisel değişkenler ve kişiler arası duyarlılık düzeyinin kızlar ve erkekler için farklı örüntüler yansıttığını, yoksul ailelerden gelen katılımcıların saldırganlık eğilimlerinin genelde ana-baba-akranlara bağlanma gibi ilişkisel faktörlerden yordandığını, olumlu sosyal davranışların ise yaşa bağlı gelişimden ve daha çok kişiler arası duyarlılık düzeylerinden yordandığını ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Saldırganlık, olumlu sosyal davranış, toplumsal cinsiyet, ergenlik dönemi, ana-baba tutumları, akran ilişkileri, kişisel duyarlılık.

Abstract

Literature on aggression and prosocial behaviour in children and adolescents needs further investigation. This study focuses on the relations between age, gender, parental and peer attachment, interpersonal reactivity, aggressive and prosocial behaviour of adolescents. The subjects of the study were 134 female and 152 male students, aged between 11-16, dwelling in Sincan-Saraycık village at the periphery of Ankara. Aggression Questionnaire, Prosocial Tendencies Measure, Inventory of Parent and Peer Attachment, and Interpersonal Reactivity Index were used as techniques for data collection. The results of hierarchical regression analysis separately conducted for males and females revealed that most dimensions of aggressive behaviour in adolescents were negatively predicted by parental attachment while most dimensions of prosocial behaviour were positively predicted by interpersonal reactivity.

Key words: Aggression, prosocial behavior, gender, adolescence, parental attachment, peer relations, interpersonal reactivity.

---

* Dr., Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, aktasv@dicle.edu.tr
Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü,
guldenbg@hacettepe.edu.tr

Giriş

Kız ve Erkek Ergenlerde Saldırgan ve Olumlu Sosyal Davranışlar ile Yaş, İlişkisel Bağlam ve Kişilerarası Duyarlık Arasındaki İlişkiler

Ergenlerin sosyal uyum sürecinde saldırganlık eğilimini denetlemesi, buna karşın olumlu sosyal davranışlar geliştirmesi beklenmektedir. Bu davranışların biçimlenmesinde demografik etkenler önemli rol oynamaktadır. Sosyo-ekonomik yetersizliğin çocuğun gelecekteki davranış problemleriyle ilişkili olduğu (Smith, Sprengelmeyer ve Moore, 2004; Puckering, 2004; Barrera, Prelow, Dumka, Gonzales, Knight, Michaels, Roosa ve Tein, 2002), düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ana-babaların yaşadıkları engellenme duygusunu çocuklarına yansıttıkları (Farrington, 2005; Guerra, Huesmann, Tolan, Van Acker ve Eron, 1995), farklı sosyo-ekonomik düzeylerde kızların ve erkeklerin farklı kalıpyargılar ve rol beklentileri ile yetiştirildikleri belirlenmiştir (Harter 1993; Quatman ve Watson 2001). Bu çalışmada da yoksul kesimdeki erken ve orta ergenlik dönemi ergenleri için hazırlanmakta olan bir eğitim programına temel teşkil etmek üzere kız ve erkek ergenlerin saldırgan ve olumlu sosyal davranışlarının ergenlik dönemi, anne-baba ve akranlara bağlılık düzeyi ve kişiler arası duyarlık ile nasıl bir ilişki örüntüsü gösterdiği araştırılmıştır.

Saldırganlık ve Olumlu Sosyal Davranışlar

Yaygın bir biçimde, “bir başkasının yaşamına doğrudan zarar verme onu incitme amacı taşıyan herhangi bir davranış” olarak tanımlanan saldırganlık (Baron ve Richardson, 1994), düşmanlık ve öfke yaşantısı olarak da ifade edilmektedir (Garcia-Leon, Reyes, Vila, Pérez, Robles ve Ramos, 2002). Bununla birlikte, bazı araştırmacılar düşmanlığı saldırganlığın bilişsel bileşeni, öfkeyi duygusal bileşeni, fiziksel ve sözel saldırganlığı ise davranışsal bileşenleri olarak ayırt etmişlerdir (Barefoot, 1992; Buss ve Perry, 1992). Genel olarak, saldırganlığın her üç bileşeninin de birbiriyle ilişkili olduğu ve bu bileşenlerin yoğunluk, süreklilik ve sergilenme sıklığı açısından farklılıklar gösterdiği vurgulanmaktadır (Garcia-Leon ve ark., 2002). Saldırganlığın davranışsal bileşeni olan fiziksel ve sözel saldırganlığın birbirleriyle yüksek düzeyde ilişkili olduğu, bilişsel bileşen olan düşmanlığın ise fiziksel ve sözel saldırganlıkla düşük ilişki gösterdiği ifade edilmektedir. Saldırganlığın davranışsal ve bilişsel bileşenleri arasında bir çeşit köprü işlevi taşıdığı düşünülen öfkenin ise diğer üç saldırganlık türüyle yüksek ilişki gösterdiği belirtilmektedir (Buss ve Perry 1992).

Genel anlamıyla başkalarına fayda sağlama amacı güden gönüllü davranışlar olarak tanımlanan (Eisenberg ve Fabes, 1998) olumlu sosyal davranışın empati ve

başkalarının bakış açısına duyarlık ile bir arada ortaya çıktığı gösterilmiştir (Eisenberg ve Fabes, 1998). Diğer kişinin duygularını hissetme olarak tanımlanan empati farklı duygusal tepkilerin ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bu duygusal tepkilerden biri olan sempati, bir başkasının yararı amacıyla yardım etme, bir diğeri ise kişisel sıkıntı olarak adlandırılmakta ve bir başkasının yardım istemesinin yarattığı olumsuz duygulanmaya işaret etmektedir. Empati ve sempati duygusu genellikle diğeri odaklı olumlu sosyal davranışta bulunmayı kolaylaştırırken, kişisel sıkıntı duygusu yardım isteyen karşısında sıkıntıdan kurtulmaya dönük benmerkezci, bencil temelli yardım etmeye yol açmaktadır (Eisenberg ve Fabes, 1998; Eisenberg, Wentzel ve Harris, 1998). Kişiler arası duyarlığın bilişsel boyutu olarak ele alınan başkalarının bakış açısına duyarlık ise, kendini diğeri kişinin yerine koyarak onun düşüncelerini anlamaya çalışma şeklinde tanımlanmakta ve olumlu sosyal davranışla pozitif yönde ilişkili olduğu belirtilmektedir (Eisenberg ve Fabes., 1998; Eisenberg ve ark., 1998).

Araştırmacılar saldırganlık için olduğu gibi olumlu sosyal davranış türleri konusunda da ayırım yapmışlardır. Örneğin, Tisak ve arkadaşları (Jackson ve Tisak, 2001; Tisak ve Ford, 1986) yardım etme, paylaşma vb. davranışların çocuklar tarafından farklı şekillerde değerlendirildiğini ve kişilerarası ilişkilerde farklı işlevleri olduğunu belirtmişlerdir. Carlo ve Randall (2001) ergenlerde duruma özgü olumlu sosyal davranış türlerini temel alarak geliştirdikleri ölçekte; kamusal (diğerlerinin önünde yapılan ve özünde saygı kazanma, onay alma gibi güdülerle yapılan yardım), gizli (yardım edenin kimliğinin belli olmadığı durumlarda yapılan yardım), duygusal (duygusal uyarıcıların olduğu durumlarda yapılan yardım), itaatkar (bir istek ya da rica sözkonusu olduğunda yapılan yardım), özgeci (temelde başkalarına yardım etme güdüsüyle içselleştirilmiş normlardan oluşan yardım etme davranışı) ve acil (bir kriz durumunda yapılan yardım) olumlu sosyal davranış boyutlarını ayırt etmişlerdir. Kamusal olumlu sosyal davranışın sempati ve başkalarının bakış açısına duyarlık ile negatif ilişki gösterdiği bulunmuştur. Görece diğer ergenlerden daha fazla duygusal ve itaatkar olumlu sosyal davranışlar sergileyen ergenlerin ise akranlarına oranla olumlu sosyal davranışla ilgili ahlaki muhakeme, sempati ve başkalarının bakış açısına duyarlık boyutlarında daha yüksek puan aldıkları ortaya konmuştur.

Saldırganlık ile Olumlu Sosyal Davranışlar Arasındaki İlişki

Literatür incelendiğinde, genellikle saldırgan davranışların ve olumlu sosyal davranışların ayrı ayrı ele alındığı görülmektedir. Ancak, bazı araştırmacılara göre

saldırgan davranışlar ile olumlu sosyal davranışlar, birbirinin tersi olan ve birlikte incelenmesi gereken davranışlardır (örn., Erdley ve Asher, 1998). Yaptıkları boy-lamsal bir çalışmada Eron ve Huesmann (1984) olumlu sosyal davranışları etkileyen faktörler ile saldırganlığı etkileyen faktörler arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Eron'a (1987) göre, saldırgan davranışlar ve olumlu sosyal davranışlar birbirine zıt kişilerarası problem çözme stratejileridir ve yaşamın erken dönemlerinde öğrenilir. Okul yaşındaki çocuklarda başkalarının bakış açısına duyarlık arttıkça fiziksel, sözel ve dolaylı saldırganlığın azaldığı görülmüştür. Carlo, Raffaelli, Laible ve Meyer (1999b) ergenliğin başlangıç döneminde empatik ilgiyi içeren sempatinin fiziksel saldırganlıkta azalmaya yol açtığını ifade etmişlerdir. Benzer şekilde, empatik ilgi ve başkalarının bakış açısına duyarlığın saldırganlık ile negatif ilişki gösterdiği tespit edilmiştir (Loudin, Loukas ve Robinson, 2003; Mehrabian, 1997).

Saldırganlık ve Olumlu Sosyal Davranışlar Açısından Cinsiyet ve Yaş Farkları

Hemen hemen tüm kültürlerde yapılan çalışmalarda erkeklerin kızlardan daha fazla şiddete başvurdukları gözlenmektedir (Bettencourt ve Miller, 1996; Crick ve Grotpeter, 1995; Eagly ve Steffen, 1986; Knight, Fabes ve Higgins, 1996). Bununla birlikte bazı araştırmacılar, erkekler ile kızlar arasındaki farkların genellikle küçük olduğunu ve bu konudaki bilgilerin çelişkili olduğunu öne sürmüşlerdir (Eagly ve Steffen, 1986; Hammock ve Richardson, 1992; Hyde, 1984). Buss ve Perry'e (1992) göre saldırganlığın alt boyutları açısından (fiziksel, sözel, öfke, düşmanlık) erkeklerin puanları kızların puanlarından daha yüksek olmasına rağmen, fiziksel saldırganlıkta daha fazla olan cinsiyet farkı, sözel saldırganlık sözkonusu olduğunda azalmakta, düşmanlık sözkonusu olduğunda ise minimuma inmektedir. Öfke açısından ise cinsiyetler arasında fark saptanmamıştır. Bu durum psikolojik açıdan kızların da erkekler kadar öfkelenebilmelerine, ancak sosyal normlar gereği bu öfkeyi davranışa dönüştürme konusunda engellenmelerine bağlanabilir. Genel olarak bakıldığında, erkeklerin daha fazla fiziksel saldırganlık, kızların ise daha fazla sözel saldırganlık sergileme eğiliminde oldukları ancak, sözel saldırganlık konusundaki cinsiyet farklarının fiziksel saldırganlığa kıyasla daha az olduğu ve ilgili bulguların çelişki içerdiği kabul edilmektedir (Archer, Kilpatrick ve Bramwell 1995; Buss ve Perry, 1992; Eagly ve Steffen, 1986; Harris ve Bohnhoff 1996; Ramirez, Andreu ve Fujihara 2001).

Olumlu sosyal davranışlar açısından cinsiyet farkları incelendiğinde genel olarak kızların erkeklere oranla daha fazla olumlu sosyal davranış gösterdikleri kabul edilmektedir (Fabes, Carlo, Kupanoff ve Laible, 1999; Maynard, Tisak ve Tisak, 2003; Pakaslahti ve Keltikangaas-Jarvinen, 2001). Eagly ve Crowley (1986) yardım etme davranışı konusundaki meta analitik çalışmalarında, araçsal ya da kahramanlık içeren durumlar sözkonusu olduğunda, erkeklerin kızlardan daha fazla yardım etme davranışında bulduklarını ortaya koymuşlardır. Fabes ve Eisenberg (1996) ise olumlu sosyal davranışlara ilişkin yaş ve cinsiyet farkları konusunda yaptıkları meta-analitik çalışmada cinsiyet farklarının olumlu sosyal davranışın türüne ve yapılan çalışmanın niteliğine göre değişebileceğini ifade etmişlerdir (Eisenberg ve Fabes, 1998). Olumlu sosyal davranış türleri dikkate alınarak ergenlerle yapılan çalışmalarda, erkeklerin kızlara kıyasla kamusal olumlu sosyal davranışı, buna karşın kızların duygusal, itaatkar, gizli ve özgeci olumlu sosyal davranışları daha fazla sergiledikleri belirtilmiştir. (Carlo, Hausmann, Christiansen ve Randall 2003; Kumru, Carlo ve Edwards, 2004).

Yaş açısından bakıldığında, ergenlerdeki saldırganlık eğilimleri konusunda kesin bir görüş belirtmek oldukça güçtür. Russel ve Arms (1995) yetişkin erkek katılımcılarla yaptıkları bir çalışmada yaş ile fiziksel saldırganlık ve öfke arasında manidar bir ilişki olmadığını ifade etmişlerdir. Harris (1996) yaş ile Buss-Perry saldırganlık ölçeğinden alınan puanlar ve daha sonra sergilenen saldırganlık davranışları arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuştur. Harris ve Bohnhoff (1996) ise yetişkinlerle yaptıkları çalışmada yaş ile özellikle saldırganlığın düşmanlık boyutu arasında negatif bir ilişki olduğunu, yaş ilerledikçe saldırganlık dışında alternatif yollara başvurulduğunu ve kışkırtıcı durumlarla daha iyi baş edilebildiğini, böylece saldırganlıkta bir azalma olduğunu ifade etmişlerdir.

Öte yandan, olumlu sosyal davranış sergileme eğiliminin yaş ile birlikte artış gösterdiği kabul edilmektedir (Eisenberg ve Fabes, 1998; Fabes ve ark., 1999). Ancak, olumlu sosyal davranış boyutları yönünden bakıldığında daha karışık bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bazı araştırmalarda yaşa bağlı olarak meydana gelen bilişsel süreçlerdeki değişimin olumlu sosyal ve özgeci davranışların gelişimini kolaylaştırdığı vurgulanırken (Miller, Eisenberg, Fabes ve Shell, 1996), diğer araştırmalarda çocuğun olumlu sosyal davranışlarının, başkalarının duygularına duyarlı geliştirme ve bu doğrultuda kendi duygularını düzenleme gibi kişiler arası duyarlı tutumların gelişimiyle ilişkili olduğu belirtilmektedir (Eisenberg, Fabes, Murphy, Karbon, Smith ve Maszk, 1996). Fabes ve Eisenberg (1996) olumlu sosyal davranışlarda yaşa bağlı olarak meydana gelen değişikliklerle ilgili meta-analitik çalışmalarında olumlu sosyal davranış sergileme eğiliminin genel olarak yaşla birlikte artış gösterdiğini, ancak sözkonusu farkın yapılan çalışmanın niteliğine ve

karşılaştırılan yaş gruplarına bağlı olduğunu ifade etmişlerdir (Fabes ve ark., 1999). Carlo ve ark. (2003) olumlu sosyal davranış türlerini göz önüne alarak ergenlerle yaptıkları çalışmada, ergenlik döneminin başındaki gençlerin özgeci ve gizli olumlu sosyal davranışlar gösterme eğilimlerinin, ergenlik döneminin ortasındakilere oranla daha düşük olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu tür bulgular olumlu sosyal davranışlar açısından yaşın önemli olduğuna ve bu konuda daha fazla çalışma yapılması gerektiğine işaret etmektedir.

Ebeveyn - Akran İlişkilerinin ve Kişiler arası Duyarlılığın Saldırganlık ve Olumlu Sosyal Davranışlarla İlişkisi

Birçok kuramcı ve araştırmacıya göre aile veya akran ilişkileri saldırgan ve olumlu sosyal davranışların ortaya çıkmasını etkileyen en önemli faktörler arasındadır (Carlo, Fabes, Laible ve Kupanoff, 1999a; Domitrovich ve Bierman, 2001; Ma, Shek ve Lam, 2000; Shek ve Ma, 2001). Ebeveyn ile ergen arasındaki ilişkinin olumsuz olması (örneğin, çatışmanın yüksek düzeyde olması ve duygusal yakınlığın zayıf olması) ile problem davranışlar arasında pozitif bir ilişki olduğu (Ma ve ark., 2000), ergenlerin antisosyal ve olumlu sosyal davranışlarının ebeveyn-çocuk çatışmasından etkilendiği (Shek ve Ma, 2001), sıcak, destekleyici ebeveyn tarzının olumlu sosyal davranışlarla pozitif, saldırgan davranışlarla negatif yönde ilişkili olduğu (Domitrovich ve Bierman, 2001), buna karşın, sempati, ebeveyn desteği ve empatik ilginin yüksek olmasının saldırgan davranışlarda azalmaya yol açtığı (Carlo ve ark., 1999b) vurgulanmıştır.

Özellikle ergenlik döneminin başlangıcında davranışların şekillenmesi ve desteklenmesi açısından ebeveyn ile etkileşimin yanı sıra akran gruplarının niteliği de önemlidir. Ancak, akranların ergenlerin davranışı üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri literatürde halen tartışma konusudur. Olumsuz akran ilişkilerinin erkeklerde kızlara oranla daha fazla olduğu, buna karşın olumlu akran ilişkilerinin ise kızlarda daha etkili olduğu (Ma, Shek, Cheung ve Lee 1996) belirtilmiştir. Ebeveynleriyle ve akranlarıyla iyi ilişkilere sahip ergenlerin olumsuz ilişkilere sahip ergenlere kıyasla daha az antisosyal davranışlar sergiledikleri (Ma ve ark., 2000) ileri sürülmüştür. Literatürde olumsuz akran ilişkilerinin saldırgan davranışlarla ilişkili olduğunu gösteren çok sayıda çalışma vardır (örn., Coie, Dodge ve Cappelletti, 1982; Dodge, 1983; Newcomb, Bukowski ve Pattee, 1993; Pellegrini, Bartini ve Brooks, 1999; Pope, Bierman ve Muma, 1991; Vitaro, Tremblay, Kerr, Pagani ve Bukowski, 1997). Akranlarla destekleyici bir ilişki içinde olmanın ise ergenlerin diğerlerine karşı olumlu sosyal davranış eğilimini arttırabileceği ve olumlu sosyal davranışın türüne göre farklılaştığı belirtilmektedir (Carlo ve ark., 1999a; Kumru ve ark. 2004). Akran ilişkilerinin genel olarak olumlu sosyal davranışların gelişimine katkıda

bulunduğu ileri sürülse de ergenlik dönemindeki akran etkileşimleri ile olumlu sosyal davranışlar arasındaki ilişkinin henüz araştırma aşamasında olduğu vurgulanmaktadır.

Ergenlerde Saldırganlık ve Olumlu Sosyal Davranışlar Konusunda Ülkemizde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Son yıllarda Türkiye’de, ergenlerin saldırganlık davranışlarının akran zorbalığı bağlamında ele alındığı dikkat çekmektedir (Örn., Akgün, 2005; Çinkır ve Kepenekçi, 2003; Yıldırım, 2001). Akgün (2005), 13-18 yaşları arasındaki kız ve erkek ergenlerin akran zorbalığı gösterme, akran zorbalığına hedef olma ve bu tür davranışların alt boyutları üzerinde anne baba tutumlarını ve anne-baba ergen ilişkisini incelediği araştırmasında kızların akran zorbalığı alt boyutlarının (kurban, zorba, zorba-kurban ve karışmayan) anne-baba tutumlarıyla ve babalarıyla yaşadıkları çatışmayla ilişkili olduğunu bulmuştur. Yıldırım (2001) ise 8 ve 11 yaşlarındaki çocuklarda zorbalık, popüler olma ve aile ortamı arasındaki ilişkiyi incelemiş, aile ortamı açısından zorbalık grupları (kurban, zorba, zorba-kurban ve kontrol grubu) arasında herhangi bir fark bulmamıştır. İşbirliği yapma, kavga etme, rahatsız etme, liderlik ve çekingenlik gibi davranış özellikleri açısından zorbalığın alt boyutlarının farklılaştığını; zorbalarda kavga etme ve rahatsız etme özelliklerinin, kurbanlarda ise çekingenlik özelliğinin ön plana çıktığını saptamıştır. Bir diğer çalışmada ise akran zorbalığının ilk ve orta öğretim kurumlarında yaygın olduğu ifade edilmiştir (Çinkır ve Kepenekçi, 2003). Öte yandan, akran zorbalığı bağlamında olmamakla birlikte Türnüklü ve Şahin (2004) İzmir’deki yoksul kesim ergenlerinin çatışmaları çözümlemelerinde genellikle saldırgan stratejiler kullandıklarını bulmuşlardır.

Ergenlerde olumlu sosyal davranışın ele alındığı araştırmalara bakıldığında; duygu durumun yardım etme davranışı ile ilişkisinin (Hodoğlugil, 1997), yardım etme davranışına ilişkin algı örüntüsünün (Ataman, 2004), ahlaki muhakeme ile özgeci davranış arasındaki ilişkinin (Akyel, 1986), bazı ilişkisel, kültürel ve bireysel değişkenlerin olumlu sosyal davranışlarla ilişkisinin (Kumru ve ark., 2004) incelendiği çalışmalar dikkat çekmektedir. Diğer çalışmalardan farklı olarak Kumru ve arkadaşlarının (2004) çalışmasında akran bağlılığı, anne baba bağlılığı gibi ilişkisel değişkenler ile empati, ahlaki muhakeme ve başkalarının bakış açısına duyarlılık gibi kişiler arası değişkenlerin ve toplulukçu değerlerin olumlu sosyal davranışların farklı boyutlarıyla ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın Amacı ve İlgili Beklentiler

Literatürde olumlu sosyal davranışların bağlı olduğu faktörler ile saldırgan davranışların bağlı olduğu faktörler arasında saptanan negatif ilişki doğrultusunda, daha fazla olumlu sosyal davranış gösteren ergenlerin genel olarak saldırgan davranışlarda bulunmadıkları düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle Ankara ili Sincan ilçesinde yoksul ailelerden gelen ergen çocukların saldırgan davranışlarının azaltılması ve olumlu sosyal davranışlarının teşvik edilmesi amacıyla geliştirilen bir eğitim programına temel teşkil etmek üzere, erken ve orta ergenlik dönemindeki kız ve erkeklerde olumlu sosyal davranış türleri ile ergenlerin yaşı, cinsiyeti, ana-baba-akranlarıyla ilişkileri ve kişiler arası duyarlık (empati, başkalarının bakış açısına duyarlık ve kişisel sıkıntı) düzeyleri arasındaki ilişki örüntüsü betimlenmeye çalışılmıştır. Yordanan değişkenler olarak ele alınan saldırganlık ve olumlu sosyal davranışlar ile yordayıcı değişkenler olan demografik, ilişkisel ve kişiler arası duyarlık değişkenleri arasındaki ilişkiler aşağıdaki beklentiler doğrultusunda incelenmiştir:

- 1) Saldırganlığa ilişkin cinsiyet farkları konusundaki bulgular ışığında erkeklerin fiziksel saldırganlığı daha çok göstermesi beklenirken öfke ve düşmanlık açısından cinsiyetler arası fark beklenmemiştir.
- 2) Kız ve erkek katılımcıların saldırganlık davranışları (fiziksel saldırganlık, öfke ve düşmanlık) ile yaş, ilişkisel değişkenler (anne-baba ve akran bağlılığı) ve kişiler arası duyarlığa ilişkin değişkenler (empati, başkasının bakış açısına duyarlık, kişisel sıkıntı) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler beklenirken, bu ilişki örüntüsünün saldırganlık davranışının türüne göre fark göstermesi beklenmemiştir.
- 3) Cinsiyet farklılıkları açısından olumlu sosyal davranışlara bakıldığında, erkeklerin kamusal olumlu sosyal davranışı, kızların ise duygusal, itaatkar, özgeci ve gizli olumlu sosyal davranışları daha fazla göstermeleri beklenmiştir.
- 4) Kız ve erkek katılımcıların olumlu sosyal davranışları (kamusal, duygusal, özgeci, itaatkar ve gizli) ile yaş, ilişkisel değişkenler (anne-baba ve akran bağlılığı) ve kişiler arası duyarlığa ilişkin değişkenler (empati, başkasının bakış açısına duyarlık, kişisel sıkıntı) arasında genelde pozitif yönde anlamlı ilişkiler beklenirken, bu ilişki örüntüsünün de yine olumlu sosyal davranışın türüne göre fark göstermesi beklenmemiştir.

İşlem-Yöntem

Veri toplama araçları ölçeklerin ön denemesinden sonra araştırmacılar tarafından Sincan-Saraycık, Şehitler İlk Öğretim Okulu'nda okuyan öğrencilere ders saatleri sırasında uygulanmıştır. Ölçeklerin tümünün aynı anda uygulanması uzun süre gerektireceği için ve öğrencilerde yorgunluğa ya da dikkat sorunlarına yol açabileceği için bir saati (80 maddeyi) aşmayacak şekilde, üç güne yayılarak uygulanmıştır. Öğrencilere uygulama ile ilgili gerekli yönergeler verildikten sonra kimliklerinin gizli kalacağı ve gönüllülüğün esas alındığı belirtilmiştir.

Örnekleme

Örnekleme grubu, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Ümitköy Şubesinde yürütülen “Ümitköy'den Sincan'a Çağdaş Eğitime Destek Projesi” kapsamında Ankara ili Sincan ilçesinde, yoksulluk sınırında yaşayan ailelerden gelip, ilköğretim okuluna devam eden öğrencileri kapsamaktadır. Katılımcılar, yaşları 11-16 arasında değişen toplam 286 öğrenciden (134 kız, $\bar{X} = 13$, $s=1.23$ ve 152 erkek, $\bar{X} = 13$, $s=1.12$) oluşmaktadır.

Sosyo-ekonomik düzey konusunda temel kaynak olan Devlet İstatistik Enstitüsü yayınlarında sadece il ve ilçelere ilişkin bilgiler yer aldığından ve bunlara bağlı olan köylere ilişkin sonuçlar verilmediğinden Saraycık köyü ile ilgili bilgi Muhtarlıktan sağlanmıştır. Muhtarlıktan alınan genel bilgilere göre araştırmanın yapıldığı Sincan-Saraycık bucağı, başta Yozgat, Çorum ve Kars köylerinden olmak üzere Türkiye'nin pek çok bölgesinden göç almış olan, eğitim açısından erkeklerin çoğunun ilkokul mezunu olduğu, kadınların çoğunun okur-yazar olmalarına rağmen ilkokulu bitiremedikleri, iş-meslek-gelir ölçütü açısından yaygın işsizliğin hakim olduğu, erkeklerin yaz aylarında geçici ücretle inşaat işçiliği yaptıkları, kadınların ise çalışmadığı ve çoğunun devletten yoksulluk yardımı aldığı 2424 hanelik bir alandır. Bu bilgilere dayanılarak, 2000 nüfus sayımına göre (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları 2000) toplam 234 995 kişilik Sincan ilçe merkezi nüfusundaki 13 340 kişilik okuma yazma bilmeyen grup ile son 3 ayda işsiz olan 18 000 erkek ve 13 000 kadının önemli bir kısmının Saraycık'da yaşadığı çıkarılabilir.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçları olarak; Saldırganlık Ölçeği (Buss ve Perry, 1992), Olumlu Sosyal Davranış Eğilimi Ölçeği (Carlo ve Randall, 2002), Ebeveyn ve Akranlara Bağlanma Ölçeği (Armsden ve Greenberg, 1987), Kişilerarası Tepkisellik İndeksi (Davis, 1983) kullanılmıştır. Sümer (2003) tarafından Türkçeye uyarlanan

Saldırganlık Ölçeği ilk olarak yetişkinlerle yapılan bir çalışmada kullanılmıştır. Türk örneklem grubunda ilk defa Kumru (2002) tarafından uygulanan Olumlu Sosyal Davranış Eğilimi Ölçeği, Ebeveyn ve Akranlara Bağlanma Ölçeği ile Kişilerarası Tepkisellik İndeksi'nin Türkçe uyarlaması yine Kumru tarafından yapılmıştır (ölçekler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Kumru, 2002). Kullanılan ölçeklerdeki maddelerin anlaşılabilirlik derecesi, Şehitler İlköğretim okulunda okuyan öğrenciler arasından rasgele seçilen 15 kız ve 15 erkek öğrenci aracılığıyla tespit edilmiştir. Genel olarak ölçeklerin iç tutarlılık katsayılarının ölçekteki madde sayısına ve ölçeğin uygulandığı örneklem grubuna bağlı olarak değiştiği göz önüne alındığında, ölçeklerin (acil durumlarda olumlu sosyal davranış altölçeği ve sözel saldırganlık altölçeği dışında) Cronbach alfa iç tutarlık değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Saldırganlık Ölçeği: Yetişkinlerde ve ergenlerde kullanılmak amacıyla Buss ve Durkee (1957) tarafından geliştirilip, Buss ve Perry (1992) tarafından tekrar gözden geçirilen saldırganlık ölçeği, fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık olmak üzere 4 farklı alt boyuttan oluşmaktadır. Sümer (2003) tarafından Türkçeye uyarlanan saldırganlık ölçeği ilk olarak yetişkinlerle yapılan bir çalışmada kullanılmıştır. Toplam 29 maddeden oluşan sorular her biri 5 dereceli Likert tipi ölçek (1-tamamen doğru; 5-tamamen yanlış) üzerinden değerlendirilmektedir. Ölçeğin orijinalinde test-tekrar test güvenilirliği .80, ölçeğin fiziksel, sözel, öfke ve düşmanlık boyutları için iç tutarlılık katsayıları ise sırasıyla .85-.72-.83 ve .77 olarak saptanmıştır (Buss ve Perry, 1992). Sümer (2003) tarafından yapılan çalışmada ise sözel saldırganlık (.58) dışında kalan diğer alt boyutların Cronbach alfa iç tutarlılık katsayılarının yeterli düzeyde olduğu ifade edilmiştir (.72 ile .77 arasında değişmektedir). Bu çalışmada fiziksel saldırganlık alt boyutu için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .72 (örn. madde: “Arada bir başka birisine vurma isteğimi kontrol edemem”); saldırganlığın öfke boyutu için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı (bir madde silinerek) .64 (örn. madde: “Öfkemi kontrol etmekte zorlanırım”); saldırganlığın düşmanlık boyutu için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .69 (örn. madde: “İnsanlar bana çok iyi davrandıklarında ne isteyeceklerini hep merak ederim”) olarak bulunmuştur. Sözel saldırganlık alt ölçeği iç tutarlılık katsayısı .50'den düşük çıktığı için analizlere dahil edilmemiştir (Tabachnick ve Fidell, 2001).

Olumlu Sosyal Davranış Eğilimi Ölçeği: Carlo ve Randall (2002) tarafından geliştirilen ve Kumru (2002) tarafından Türkçe'ye kazandırılan ölçeğin üniversite öğrencilerine yönelik ilk formu 23 maddeden oluşurken, genç ergenlere yönelik formu 25 maddeden oluşmaktadır (Carlo ve ark., 2003). 5 dereceli Likert (1-tamamen katılıyorum; 5-hiç katılmıyorum) tipi ölçeğin orijinali 6 alt boyut içermektedir. Kumru ve ark., (2004) tarafından Türk örneğinde yapılan çalışmada

ölçeğin 23-maddelik formu ve 5 alt boyutu kullanılmıştır. Bu çalışmada 4 madde içeren kamusal olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .62 olarak (örn. madde: “Başkalarına en iyi yardımı birileri beni izlerken yapabilirim”); 4 madde içeren duygusal olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .58 olarak (örn. madde: “Özellikle duygusal olarak sıkıntılı insanlara yardım etme eğilimindeyimdir”); 5 ters madde içeren özgeci olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .55 olarak (bu değere ulaşmak amacıyla madde analizi sonucunda bir madde analizden çıkarılmıştır. Örn. madde: “Eğer birilerine yardım edersem gelecekte onlar da bana yardım etmeliler diye düşünürüm”); 2 madde içeren itaatkar olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .68 olarak (örn. madde: “İnsanlar benden yardım istedikleri zaman tereddüt etmem”); 5 madde içeren gizli (anonymous) olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .52 olarak (örn. madde: “İhtiyacı olanlara en çok yardımı kimin yardım ettiğini bilmedikleri zaman yapma eğilimindeyim”); 3 madde içeren acil durumlarda (dire) olumlu sosyal davranış alt ölçeği için Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı ise .47 (örn. madde: “Gerçek bir kriz ya da gereksinim içinde olan insanlara yardım etme eğilimindedir”) olarak bulunmuştur. Ancak, acil durumlarda olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin iç tutarlık katsayısı .50’den düşük olduğu için hiçbir analize dahil edilmemiştir (Tabachnick ve Fidell 2001). Araştırma kapsamında olumlu sosyal davranış eğilimi ölçeğinin toplam 22 maddeden oluşan formu kullanılmış ve alt boyutların Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayılarının genel olarak Kumru ve ark. (2004) çalışmasına benzer olduğu gözlenmiştir.

Ebeveyn-Akranlara Bağlanma Ölçeği: Armsden ve Greenberg (1987) tarafından geliştirilen 5 dereceli Likert tipi ölçekle (1- tamamen katılıyorum; 5- hiç katılmıyorum) ergenlerin anne-baba ve akranlarına bağlılıkları ölçülmektedir. Türk örneklem gurubunda daha önce Kumru (2002) tarafından kullanılan ölçeğin anne-baba ve akranlar için hazırlanmış formları 12’şer maddeden oluşmaktadır. Bu çalışmada 12 maddelik anne-babaya bağlanma alt ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .84 olarak bulunmuştur (örn. madde: “Problemlerimi ve sorunlarımı anneme/babama söylerim”). Ancak, bu değere ulaşmak amacıyla madde analizi sonucunda bir madde analizden çıkarılmıştır. Akranlara bağlanma alt ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlığı ise .71 olarak bulunmuştur. Benzer şekilde, bu değere ulaşmak amacıyla madde analizi sonucunda bir madde analizden çıkarılmıştır (örn. madde: “Problemlerimi ve sorunlarımı arkadaşlarıma söylerim”).

Kişilerarası Tepkisellik İndeksi: Davis (1983) tarafından geliştirilen ve Türk örneklem gurubunda daha önce Kumru (2002) tarafından kullanılan ölçekte empati ve başkalarının bakış açısını dikkate alma özelliklerini ölçmek amaçlan-

miştir. Beş dereceli Likert tipi (1- tamamen katılıyorum; 5- hiç katılmıyorum) ölçeğin orijinali her biri 7'şer maddeden oluşan empati, başkalarının bakış açısını dikkate alma ve kişisel sıkıntı olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu çalışmada empati alt ölçeğinin 1 maddesi elendikten sonra Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .61 olarak (örn. madde: “*Benden daha az şanslı insanlara karşı şevkatli ve ilgili olduğumu hissederim*”); başkalarının bakış açısını dikkate alma alt ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 1 madde elendikten sonra .66 olarak (örn. madde: “*Bir uyuşmazlıkta kararımı vermeden önce tarafların herbiri açısından olayı görmeye çalışırım*”); kişisel sıkıntı alt ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 2 madde elendikten sonra .54 olarak (örn. madde: “*Acil durumlarda kendimi gergin ve çaresiz hissederim*”) bulunmuştur.

Bulgular

Saldırganlık ve Olumlu Sosyal Davranışlar Açısından Cinsiyet Farkına İlişkin Bulgular

Katılımcıların saldırgan davranış ve olumlu sosyal davranış boyutlarına ilişkin ortalama ve standart sapmaları Tablo 1’de gösterilmiştir. Ortalamalar incelendiğinde saldırganlık boyutları açısından kızların ve erkeklerin benzer şekilde sırasıyla; en fazla düşmanlık boyutunu, öfke boyutunu ve fiziksel saldırganlık boyutunu sergileme eğiliminde oldukları gözlenmiştir. Olumlu sosyal davranış açısından bakıldığında ise kızların ve erkeklerin en çok duygusal, en az özgeci olumlu sosyal davranış gösterme eğiliminde oldukları gözlenmiştir. Kızlarda duygusal olumlu

Tablo 1. Katılımcıların Olumlu Sosyal Davranışlarına ve Saldırganlık Eğilimlerine İlişkin Ortalamaları ve Standart Sapmaları

	Kız			Erkek			Toplam		
	$\bar{x}$	S	N	$\bar{x}$	S	N	$\bar{x}$	S	N
Fiziksel Saldırganlık	2.19	.66	134	2.64	.72	152	2.43	.73	286
Öfke	2.59	.84	134	2.68	.80	152	2.64	.82	286
Düşmanlık	3.02	.81	134	2.93	.83	152	2.97	.82	286
Kamusal O.S.D.	3.27	1.01	134	3.61	.84	152	3.45	.94	286
Duygusal O.S.D.	4.20	.63	134	4.05	.70	152	4.12	.67	286
Özgeci O.S.D.	2.56	.92	134	2.37	.83	152	2.46	.88	286
İtaatkar O.S.D.	4.06	1.02	134	3.79	1.07	152	3.92	1.05	286
Gizli O.S.D.	3.85	.70	134	3.67	.71	152	3.75	.71	286

sosyal davranışı sırasıyla itaatkar, gizli ve kamusal olumlu sosyal davranış eğilimi takip ederken, erkeklerde duygusal olumlu sosyal davranışı sırasıyla itaatkar, kamusal ve gizli olumlu sosyal davranış eğilimi takip etmiştir.

İlgili değişkenler arasındaki örüntüler, kızlar ve erkekler için ayrı analizler yapılarak incelenmiştir. Bu konuda literatürde kızların ve erkeklerin birlikte ele alındığı çalışmalar olduğu gibi sadece kızlar veya sadece erkekler ile yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Dolayısıyla araştırılan ilişki örüntüsünü daha iyi görebilmek için, ayrıca kategorik bir değişken olarak yordamanın standart hatasını büyüteceği dikkate alınarak cinsiyetin regresyon analizine yordayıcı değişken olarak dahil edilmesi yerine kızlar ve erkekler için ayrı regresyon analizleri yapılmasına karar verilmiştir.

Katılımcıların fiziksel saldırganlık, saldırganlığın öfke boyutu ve düşmanlık boyutu açısından davranışlarının cinsiyete göre fark gösterip göstermediği MANOVA analizi ile incelenmiştir. Yapılan MANOVA analizi cinsiyet [Wilk's Lambda = .88, $F(3, 282) = 13.432$, $p < .001$] temel etkisinin manidar olduğunu göstermiştir. Her bir saldırgan davranıştaki cinsiyet farkını araştırma amacıyla yapılan ANOVA analizleri katılımcıların cinsiyetinin yalnızca fiziksel saldırganlık [$F(1, 284) = 14.203$, $p < .001$] açısından anlamlı etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, erkekler kızlara oranla fiziksel saldırganlık alt ölçeğinden daha yüksek puan almışlardır (bkz., Tablo 1). Saldırganlığın öfke boyutu ve düşmanlık boyutu açısından ise cinsiyet temel etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür.

Benzer şekilde katılımcıların kamusal, duygusal, özgeci, itaatkar ve gizli olumlu sosyal davranışlarının cinsiyete göre değişip değişmediği MANOVA analizi ile incelenmiş ve cinsiyet temel etkisinin anlamlı olduğunu bulunmuştur [Pillai's Trace = .07, $F(5, 280) = 4.353$, $p < .001$]. Olumlu sosyal davranışın her bir alt boyutu açısından cinsiyet farklarını araştırmak için yapılan ANOVA analizleri cinsiyetin; kamusal [$F(1, 284) = 9.542$, $p < .01$], itaatkar [$F(1, 284) = 4.757$, $p < .05$] ve gizli [$F(1, 284) = 4.505$, $p < .05$] olumlu sosyal davranışlar üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, erkekler kızlara oranla kamusal olumlu sosyal davranış alt ölçeğinden daha yüksek puan alırken, kızlar itaatkar ve gizli olumlu sosyal davranış alt ölçeklerinden daha yüksek puan almışlardır (bkz., Tablo 1). Duygusal ve özgeci olumlu sosyal davranışlar açısından ise cinsiyet temel etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı bulunmuştur.

Saldırgan ve Olumlu Sosyal Davranışların Yordanmasına İlişkin Bulgular

Farklı türlerdeki saldırgan ve olumlu sosyal davranışlar ile yaş, anne-baba, akran bağlılığı, empati, başkalarının bakış açısına duyarlık ve kişisel sıkıntı değişkenleri arasındaki ilişkiler daha önce de belirtildiği gibi kızlar ve erkekler için ayrı ayrı uygulanan çoklu hiyerarşik regresyon analizleriyle test edilmiştir. Yapılan hiyerarşik regresyon analizlerinde değişkenler üç blok halinde regresyon eşitliğine dahil edilmiştir. İlk blokta demografik değişken olarak yaş; ikinci blokta kişiler arası duyarlık gelişimine ön koşul oluşturduğu düşünülen ilişkisel değişkenler (anne-baba ve akran bağlılığı); üçüncü blokta ise kişiler arası duyarlık değişkenleri (empati, başkalarının bakış açısına duyarlık ve kişisel sıkıntı değişkenleri) girilmiştir. Tablo 2 ve Tablo 3'te kızlar ve erkekler açısından ayrı ayrı olmak üzere, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış açısından her grupta girilen değişkenlerin hiyerarşik regresyon analizleri gösterilmiştir.

Fiziksel saldırganlık açısından bakıldığında; kızlarda fiziksel saldırganlığı yordama amacıyla denkleme ilk blokta girilen yaş değişkeninin bağımlı değişkeni istatistiksel açıdan manidar olarak yordamadığı; ikinci blok değişkenleri eklendiğinde kızlarda anne-babaya bağlılığın fiziksel saldırganlığı negatif yönde manidar olarak yordadığı gözlenmiştir [$R = .28$, $R^2_{değ.} = .07$, $F(2, 130) = 5.22$, $p < .01$]; Bu bloktaki değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %8'ini açıklamıştır. Üçüncü blok değişkenlerinin ise ortak olarak fiziksel saldırganlığı ilk iki bloktaki değişkenlerle birlikte manidar olarak yordamadığı görülmüştür. Ancak, bu bloktaki değişkenlerden başkalarının bakış açısına duyarlık değişkeninin Beta değerine bakıldığında fiziksel saldırganlıkla aralarında negatif yönde manidar bir ilişkinin var olduğu görülmüştür [$\beta = -.21$; $F(6, 127) = 2.70$; $p < .05$]. Üçüncü bloktaki diğer değişkenler başkalarının bakış açısını duyarlık değişkeniyle birlikte yordama ilişkilerine dahil edildiklerinde muhtemelen başkalarının bakış açısına duyarlık değişkeninin manidar yordama etkisini nötr hale getirerek üçüncü bloğun yordama gücünü anlamsız hale getirmektedir.

Erkeklerde fiziksel saldırganlığı yordama amacıyla denkleme ilk blokta girilen yaş değişkeninin bağımlı değişkeni istatistiksel açıdan manidar olarak yordamadığı; ikinci blok değişkenleri eklendiğinde anne-baba bağlılığı ve akran bağlılığı değişkenlerinin fiziksel saldırganlığı negatif yönde manidar olarak yordadığı görülmüştür [$R = .32$, $R^2_{değ.} = .08$, $F(2, 148) = 6.94$, $p < .01$]. Bu bloktaki değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %11'ini açıklamıştır. Üçüncü blok değişkenlerinin ise fiziksel saldırganlığın yordanmasına manidar katkılarının olmadığı görülmüştür.

Saldırganlığın öfke boyutuna bakıldığında, kızlarda saldırganlığın öfke boyutunu yordama amacıyla denkleme ilk blokta girilen yaş değişkeninin bağımlı değişkeni manidar olarak yordamadığı, ikinci blok değişkenleri eklendiğinde anne-babaya bağlılık değişkeninin saldırganlığın öfke boyutunu negatif yönde manidar olarak yordadığı gözlenmiştir [$R = .25$, $R^2_{değ.} = .06$, $F(2, 130) = 4.03$, $p < .05$]. Bu bloktaki değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %7'sini açıklamıştır. Üçüncü blok değişkenlerinin ise saldırganlığın öfke boyutunun yordanmasına manidar katkılarının olmadığı görülmüştür.

Erkeklerde saldırganlığın öfke boyutunu yordamak amacıyla analize dahil edilen anne-baba bağlılığı değişkeninin dışında [$\beta = -.18$; $F(3, 130) = 2.30$; $p < .05$] kalan diğer değişkenlerin yordamaya manidar bir katkılarının olmadığı bulunmuştur.

Saldırganlığın düşmanlık boyutu açısından, kızlarda saldırganlığın düşmanlık boyutunu yordama amacıyla denkleme ilk blokta girilen yaş değişkeninin bağımlı değişkeni manidar olarak yordadığı bulunmuştur [$R = .17$, $R^2_{değ.} = .03$, $F(1, 132) = 4.09$, $p < .05$]. İkinci blok değişkenleri eklendiğinde anne-babaya bağlılık değişkeninin kızlarda saldırganlığın düşmanlık boyutunu negatif yönde manidar olarak yordadığı gözlenmiştir [$R = .41$, $R^2_{değ.} = .14$, $F(2, 130) = 10.32$, $p < .001$]. Birinci ve ikinci bloktaki değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %17'sini açıklamıştır. Üçüncü blok değişkenlerinin ise saldırganlığın düşmanlık boyutunun yordanmasına manidar katkılarının olmadığı görülmüştür.

Erkeklerde saldırganlığın düşmanlık boyutunu yordamak amacıyla denkleme ilk blokta girilen yaş değişkeninin bağımlı değişkeni istatistiksel açıdan manidar olarak yordamadığı; ikinci blok değişkenleri eklendiğinde anne-babaya bağlılığın ve akranlara bağlılığın saldırganlığın düşmanlık boyutunu negatif yönde manidar olarak yordadığı görülmüştür [$R = .38$, $R^2_{değ.} = .14$, $F(2, 148) = 12.36$, $p < .001$]. Bu bloktaki değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %15'ini açıklamıştır. Üçüncü blok değişkenlerinin ise saldırganlığın düşmanlık boyutunun yordanmasına manidar katkılarının olmadığı görülmüştür.

Kamusal olumlu sosyal davranışlar açısından bakıldığında, kızlarda kamusal olumlu sosyal davranışı yordama amacıyla denkleme ilk ve ikinci blokta girilen değişkenlerin bağımlı değişkeni manidar olarak yordamadıkları görülmüştür. Denkleme üçüncü blok değişkenleri eklendiğinde ise empati değişkeninin kızlarda bağımlı değişkeni manidar olarak yordadığı görülmüştür [$R = .30$, $R^2_{değ.} = .06$, $F(3, 127) = 2.94$, $p < .05$]. Bu bloktaki değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %9'unu açıklamıştır.

Tablo 2. Kızlar ve Erkekler Açısından Saldırganlık Eğiliminin Yordanmasına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

		Fiziksel Saldırganlık		Öfke		Düşmanlık	
		R ² R ² _{deg.} Beta	F	R ² R ² _{deg.} Beta	F	R ² R ² _{deg.} Beta	F
K I Z	1. Blok: Demografik Değ.	.00	.53	.00	.89	.03	4.09*
	- Yaş	.00		.01		.03	
		.06		.08		.17*	
	2. Blok: İlişkisel Değ.	.08	5.22**	.07	4.03*	.17	10.62**
	- Yaş	.07		.06		.14	
	- Anne-Baba Bağlılığı	-.04		-.00		.05	
	- Akran Bağlılığı	-.21*		-.24*		-.40**	
		-.12		-.03		.02	
	3. Blok: Kişilerara. Duy. Değ.	.11	1.67	.09	1.01	.19	1.02
	- Yaş	.04		.02		.02	
	- Anne-Baba Bağlılığı	-.03		.01		.06	
	- Akran Bağlılığı	-.18		-.20*		-.37**	
- Empati	-.11		-.02		.05		
- Bakış açısına duyarlılık	.11		.11		-.00		
- Kişisel sıkıntı	-.21*		-.10		-.06		
	.01		.11		.16		
E R K E K	1. Blok: Demografik Değ.	.02	3.23	.02	2.98	.00	.50
	- Yaş	.02		.02		.00	
		.15		.14		.06	
	2. Blok: İlişkisel Değ.	.11	6.94**	.06	2.80	.15	12.36**
	- Yaş	.08		.04		.14	
	- Anne-Baba Bağlılığı	.10		.11		-.00	
	- Akran Bağlılığı	-.18*		-.18*		-.22*	
		-.17*		-.03		-.23**	
	3. Blok: Kişilerara. Duy. Değ.	.13	1.11	.07	.93	.16	.88
	- Yaş	.02		.02		.02	
	- Anne-Baba Bağlılığı	.09		.10		-.02	
	- Akran Bağlılığı	-.16		-.17		-.24**	
- Empati	-.13		.00		-.24**		
- Bakış açısına duyarlılık	-.15		-.10		-.08		
- Kişisel sıkıntı	-.04		-.09		.07		
	.05		.12		.12		

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Benzer şekilde, erkeklerde kamusal olumlu sosyal davranışı yordama amacıyla denkleme ilk ve ikinci blokta girilen değişkenlerin bağımlı değişkeni manidar olarak yordamadıkları görülmüştür. Denkleme üçüncü blok değişkenleri eklendiğinde ise kişisel sıkıntı değişkeninin erkeklerde kamusal olumlu sosyal davranışı manidar olarak yordadığı görülmüştür [$R = .39$, $R^2_{\text{değ.}} = .12$, $F(3, 145) = 6.87$, $p < .001$]. Bu bloktaki değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %15'ini açıklamıştır.

Duygusal olumlu sosyal davranışlar açısından bakıldığında, kızlarda duygusal olumlu sosyal davranışı yordama amacıyla denkleme ilk ve ikinci blokta girilen değişkenlerin bağımlı değişkeni manidar olarak yordamadıkları görülmüştür. Denkleme üçüncü blok değişkenleri eklendiğinde ise empati ve başkalarının bakış açısına duyarlık değişkenlerinin bağımlı değişkeni manidar olarak yordadıkları görülmüştür [$R = .54$, $R^2_{\text{değ.}} = .28$, $F(3, 127) = 16.89$, $p < .001$]. Bu bloktaki değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %30'unu açıklamıştır.

Erkeklerde duygusal olumlu sosyal davranışı yordama amacıyla denkleme ilk blokta girilen yaş değişkeninin bağımlı değişkeni manidar olarak yordadığı, ikinci blok değişkenleri eklendiğinde anne-baba bağlılığı değişkeninin bağımlı değişkeni manidar olarak yordadığı bulunmuştur [$R = .28$, $R^2_{\text{değ.}} = .06$, $F(2, 148) = 4.45$, $p < .05$]. Bu bloktaki değişkenler bağımlı değişkendeki varyansın %8'ini açıklamıştır. Denkleme üçüncü blok değişkenleri eklendiğinde ise başkalarının bakış açısına duyarlık ve kişisel sıkıntı değişkenlerinin bağımlı değişkeni istatistiksel açıdan manidar olarak yordadıkları görülmüştür [$R = .61$, $R^2_{\text{değ.}} = .29$, $F(3, 145) = 22.71$, $p < .001$]. Bu bloktaki değişkenler bağımlı değişkendeki varyansın %37'sini açıklamıştır.

Özgeci olumlu sosyal davranışlara bakıldığında, kızlarda özgeci olumlu sosyal davranışı yordama amacıyla denkleme ilk blokta girilen yaş değişkeninin bağımlı değişkeni manidar olarak yordadığı bulunmuştur [$R = .21$, $R^2_{\text{değ.}} = .04$, $F(1, 132) = 5.91$, $p < .05$]. Bu bloktaki değişken bağımlı değişkendeki toplam varyansın %4'ünü açıklamıştır. Denkleme ikinci blok değişkenleri eklendiğinde anne-babaya bağlılık değişkeninin de özgeci olumlu sosyal davranışı anlamlı olarak yordadığı görülmüştür [$R = .32$, $R^2_{\text{değ.}} = .06$, $F(2, 130) = 4.44$, $p < .05$]. İlk blokta ki değişkene ilişkisel değişkenler eklendiğinde bağımlı değişkende açıklanan toplam varyans artarak %10 olmuştur. Üçüncü blok değişkenlerinin ise kızlarda özgeci olumlu sosyal davranışların yordanmasına manidar katkılarının olmadığı görülmüştür.

Erkekler açısından özgeci olumlu sosyal davranışı yordama amacıyla denkleme ilk ve ikinci blokta girilen değişkenlerin bağımlı değişkeni manidar olarak yordamadıkları görülmüştür. Denkleme üçüncü blok değişkenleri eklendiğinde ise

kişisel sıkıntı değişkeninin bağımlı değişkeni negatif yönde manidar olarak yordadığı görülmüştür [$R = .54$, $R^2_{değ.} = .28$, $F(3, 145) = 18.97$, $p < .001$]. Bu blokta ki değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %29'unu açıklamıştır.

İtaatkar olumlu sosyal davranışlara bakıldığında, kızlarda itaatkar olumlu sosyal davranışı yordama amacıyla denkleme ilk blokta girilen yaş değişkeninin bağımlı değişkeni istatistiksel açıdan manidar olarak yordadığı bulunmuştur [$R = .23$, $R^2_{değ.} = .05$, $F(1, 132) = 7.56$, $p < .01$]. Bu blokta ki değişken bağımlı değişkendeki toplam varyansın %5'ini açıklamıştır. Denkleme ikinci blokta girilenlerden akran bağlılığı değişkeni itaatkar olumlu sosyal davranışla manidar ilişki göstermesine rağmen [$\beta = .20$; $F(3, 130) = 4.11$; $p < .01$], bu blok bağımlı değişkeni manidar olarak yordamamaktadır. Denkleme üçüncü blok değişkenleri eklendiğinde başkalarının bakış açısına duyarlık değişkeninin bağımlı değişkeni manidar olarak yordadığı bulunmuştur [$R = .40$, $R^2_{değ.} = .07$, $F(3, 127) = 3.52$, $p < .05$]. Bu blokta ki değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %16'sını açıklamıştır.

Erkekler açısından itaatkar olumlu sosyal davranışı yordama amacıyla denkleme ilk ve ikinci blokta girilen değişkenlerin bağımlı değişkeni manidar olarak yordamadıkları görülmüştür. Denkleme üçüncü blok değişkenleri eklendiğinde ise başkalarının bakış açısına duyarlık ve kişisel sıkıntı değişkenlerinin erkeklerde itaatkar olumlu sosyal davranışı manidar olarak yordadıkları görülmüştür [$R = .49$, $R^2_{değ.} = .22$, $F(3, 145) = 13.78$, $p < .001$]. Bu blokta ki değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %24'ünü açıklamıştır.

Gizli olumlu sosyal davranışlara bakıldığında, kızlarda gizli olumlu sosyal davranışı yordama amacıyla denkleme ilk blokta girilen yaş değişkeninin bağımlı değişkeni manidar olarak yordadığı bulunmuştur [$R = .20$, $R^2_{değ.} = .04$, $F(1, 132) = 5.71$, $p < .05$]. Bu blokta ki değişken bağımlı değişkendeki varyansın %4'ünü açıklamıştır. Denkleme ikinci blokta eklenen değişkenlerin bağımlı değişkenin yordanmasına manidar katkılarının olmadığı görülmüştür. Denkleme üçüncü blok değişkenleri eklendiğinde ise empati değişkeninin bağımlı değişkeni manidar olarak yordadığı bulunmuştur [$R = .46$, $R^2_{değ.} = .15$, $F(3, 127) = 8.29$, $p < .001$]. Bu blokta ki değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %21'ini açıklamıştır.

Erkekler açısından gizli olumlu sosyal davranışa bakıldığında gizli olumlu sosyal davranışı yordama amacıyla denkleme ilk blokta girilen yaş değişkeninin bağımlı değişkeni manidar olarak yordamadığı bulunmuştur. Denkleme ikinci blok değişkenleri eklendiğinde bağımlı değişkenin manidar olarak yordandığı görülmüştür [$R = .24$, $R^2_{değ.} = .04$, $F(2, 148) = 3.34$, $p < .05$]. Ancak, Beta değerlerine bakıldığında istatistiksel açıdan bir anlamlılığın sözkonusu olmadığı, sözkonusu blokta ki değişkenlerden yalnızca anne-babaya bağlılığın istatistiksel açıdan

manidarlık düzeyine yakın olduğu görülmüştür [$\beta = .16$; $F(3, 148) = 3.14$; ns]. Ek olarak, yaş değişkeninin de bu blokta bağımlı değişkeni manidar olarak yordadığı görülmüştür. Bu blokta değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %6'sını açıklamıştır. Denkleme üçüncü blok değişkenleri eklendiğinde ise empati ve kişisel sıkıntı değişkenlerinin bağımlı değişkeni istatistiksel açıdan manidar olarak yordadıkları bulunmuştur [$R = .56$, $R^2_{deg.} = .26$, $F(3, 145) = 18.259$, $p < .001$]. Bu blokta değişkenler bağımlı değişkendeki toplam varyansın %32'sini açıklamıştır.

Özet olarak, kızlar açısından fiziksel saldırganlığın ve saldırganlığın öfke boyutunun yordanmasının yaşın ilerlemesinden bağımsız olduğu, fakat düşmanlık

Tablo 3. Kızlar ve Erkekler Açısından Olumlu Sosyal Davranışın Yordanmasına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

		Kamusal O.S.D.		Duyusal O.S.D.		Özgeci O.S.D.		İtaafkar O.S.D.		Gizli O.S.D.	
		R ²	F	R ²	F	R ²	F	R ²	F	R ²	F
K I Z	1. Blok: Demografik Değ.	.03	3.73	.00	.04	.04	5.91*	.05	7.56**	.04	5.71*
	- Yaş	.03		.00		.04		.05		.04	
		-.17		-.02		.21*		.23**		.20*	
	2. Blok: İkişisel Değ.	.03	.08	.01	.93	.10	4.44*	.09	2.31	.06	1.20
	- Yaş	.00		.01		.06		.03		.02	
	- Anne-Baba Bağlılığı	-.16		-.00		.26**		.28**		.15	
	- Akran Bağlılığı	-.01		-.08		.29**		-.04		-.06	
		.04		.14		-.13		.20*		-.10	
	3. Blok: Kişiler arası Duy. Değ.	.09	2.94*	.30	16.89***	.15	2.03	.16	3.52*	.21	8.29**
	- Yaş	.06		.28		.04		.07		.15	
	- Anne-Baba Bağlılığı	-.13		.02		.24**		.29**		.18*	
	- Akran Bağlılığı	.05		-.05		.24**		-.03		-.03	
- Empati	.02		.06		-.13		.17		-.17		
- Bakış açısına duyarlık	.26**		.33**		-.17		.13		.30**		
- Kişisel sıkıntı	-.11		.29**		.08		.19*		.16		
	.08		.02		-.12		.00		-.02		
E R K E K	1. Blok: Demografik Değ.	.01	1.69	.02	3.66	.00	.25	.02	2.70	.02	2.64
	- Yaş	.01		.02		.00		.02		.02	
		-.11		.15		.04		.13		.13	
	2. Blok: İkişisel Değ.	.03	1.50	.08	4.45*	.01	.55	.03	.57	.06	3.34*
	- Yaş	.02		.06		.01		.01		.04	
	- Anne-Baba Bağlılığı	-.09		.19*		.03		.15		.17*	
	- Akran Bağlılığı	.01		.18*		-.03		.09		.16*	
		.13		.09		-.07		-.01		.09	
	3. Blok: Kişiler arası Duy. Değ.	.15	6.87***	.37	22.71***	.29	18.97***	.24	13.78***	.32	18.26***
	- Yaş	.12		.29		.28		.22		.26	
	- Anne-Baba Bağlılığı	-.09		.19*		.03		.11		.17	
	- Akran Bağlılığı	-.02		.12		.01		.02		.11	
- Empati	.08		-.01		-.02		-.09		-.00		
- Bakış açısına duyarlık	.08		.17		-.13		-.05		.20*		
- Kişisel sıkıntı	.13		.23**		-.00		.36***		.13		
	.21*		.27**		-.45***		.23*		.29**		

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

ns.

eğiliminin, yüksek olmamakla birlikte, yaşa bağlı olarak arttığı, ilişkisel değişkenlerden anne-babaya bağlılığın ise saldırganlık eğilimiyle negatif bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Erkekler açısından bakıldığında da genel olarak ilişkisel değişkenlerin saldırganlık eğilimiyle negatif ilişkiye sahip olduğu, yaş değişkeninin ise saldırganlığı yordamadığı bulunmuştur. Öte yandan gerek kızlar gerek erkekler açısından kişiler arası duyarlık değişkenleri ile saldırganlık eğilimi arasında manidar bir ilişki bulunmamıştır.

Kızlar açısından kamusal ve duygusal olumlu sosyal davranışların yordanmasının yaşı ilerlemesinden bağımsız olduğu, fakat özgeci, itaatkar ve gizli olumlu sosyal davranışlarda bulunma eğiliminin yaşa bağlı olarak arttığı görülmüştür. İlişkisel değişkenlerden anne-baba bağlılığının yalnız özgeci olumlu sosyal davranışla, akran bağlılığının ise itaatkar olumlu sosyal davranışla ilişkili olduğu görülmüştür. Kişiler arası duyarlık değişkenlerinden empatinin kamusal, duygusal ve gizli olumlu sosyal davranışla, başkalarının bakış açısına duyarlığın duygusal ve itaatkar olumlu sosyal davranışla ilişkili olduğu görülmüştür. Erkekler açısından bakıldığında, olumlu sosyal davranışta bulunma eğiliminin yaşı ilerlemesinden bağımsız olduğu, anne-babaya bağlılığın duygusal olumlu sosyal davranışla, düşük bir ilişki gösterdiği, empatinin gizli olumlu sosyal davranışla, başkalarının bakış açısına duyarlığın duygusal ve itaatkar olumlu sosyal davranışla, kişisel sıkıntının ise genelde bütün olumlu sosyal davranışlarla ilişkili olduğu görülmüştür.

Tartışma

Ankara ili Sincan ilçesinde yoksul ailelerden gelen ergenlik dönemi öğrencilerinin saldırgan davranışlarını azaltmak ve olumlu sosyal davranışlarını arttırmak için geliştirilen bir eğitim programının parçası olarak tasarlanan bu çalışmada, erken ve orta ergenlik dönemindeki kız ve erkeklerde saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimleri ile ana-baba-akranlara bağlanma ve kişiler arası duyarlık düzeyinin nasıl bir ilişki örüntüsü sergilediği kız ve erkekler için ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. En önemli noktalardan biri bulguların genellenebilirliği konusudur. Çalışmanın yoksulluk sınırında yaşayan ergenlerle yapıldığı dikkate alınrsa, bulguların sadece örneklem grubunun içerdiği özelliklere benzer kesimler için geçerli olabileceği vurgulanmalıdır.

Saldırganlık ve Olumlu Sosyal Davranışlar Açısından Cinsiyet Farkları

Saldırganlık boyutlarına bakıldığında fiziksel saldırganlık açısından cinsiyetler arası manidar bir fark olduğu ve erkeklerde daha yüksek çıktığı görülmüştür. Anılan bulgu ergenlerle (örn., Archer ve ark., 1995; Boxer, Tisak ve Goldstein,

2004; Ramirez ve ark., 2001) ve genç yetişkinlerle (örn., Harris, 1996; Harris ve Bohnhoff, 1996) yapılan çeşitli çalışmaların bulgularıyla tutarlık göstermiştir. Bu çalışmalardan anlaşılabilceği gibi genelde fiziksel saldırganlıkta cinsiyetler arası anlamlı bir fark çıkarken, öfke ve düşmanlık açılarından anlamlı fark bulunmamıştır.

Buss ve Perry'e (1992) göre, fiziksel saldırganlık boyutlarında daha yüksek çıkan cinsiyet farkı, düşmanlık sözkonusu olduğunda minimuma inmektedir. Bu çalışmada cinsiyete ilişkin anlamlı farkın sadece fiziksel saldırganlık boyutunda ortaya çıkması Björkvist'in (1994) görüşü doğrultusunda kızların da erkekler kadar saldırgan olmalarına fakat, erkeklerin saldırganlığı sosyal normların dolayımıyla fiziksel olarak daha rahat ifade etmelerine bağlanabilir. Sosyalleşme sürecine ağırlık veren araştırmacılara göre (örn., Maccoby ve Martin, 1983; Ruble ve Martin, 1997), erkekler haklarını savunmada ana-babaları tarafından fiziksel saldırganlık ve kavgacılık yönünde teşvik görürken, kızlar uzlaşmacı ve itaatkar olma yönünde desteklenmektedir (Gilligan, 1982). Bu araştırmada da fiziksel saldırganlıkta görülen cinsiyet farklarının kızların ve erkeklerin farklı sosyalleşme yaşantılarına bağlanabileceği düşünülmüştür.

Olumlu sosyal davranışa ilişkin bulgular cinsiyet farklarına göre karşılaştırıldığında, kızların erkeklere oranla istekleri yerine getirme ve yardımlarını açıklamamaya eğilimliken, erkeklerin başkalarının varlığında daha fazla olumlu sosyal davranış gösterdikleri bulunmuştur. Duygusal ve özgeci olumlu sosyal davranışlar açısından ise kızlar ve erkekler arasında manidar bir fark bulunmamıştır. Saldırganlıkta olduğu gibi olumlu sosyal davranışların öğrenilmesinde de kızların ve erkeklerin farklı sosyalleşme yaşantılarından geçmesinin anılan bulguyu yorumlamaya katkıda bulunacağı söylenebilir. Hemen hemen tüm kültürlerde kızlardan ve erkeklerden beklenen sosyal roller farklıdır. Kadınsı ve erkeksi cinsiyet rollerine ilişkin kültüre özgü beklentiler kızların ve erkeklerin farklı koşullarda farklı yardım etme davranışları öğrenmelerine yol açmaktadır (Eagly ve Crowley 1986). Geleneksel kültürlerde erkeğin cinsiyet rolüne kısmen kahramanlık imgesi ve koruyucu özellikler hakimken kadının cinsiyet rolüne bakım verme, uzun süreli yakın ilişkiler sürdürme hakimdir. Örneğin, kadınlardan şefkatli olmaları, yakınlarına ilgi göstermeleri beklendiği için fiziksel ve duygusal bakım verme becerileri daha fazla gelişmektedir. Dolayısıyla cinsiyet rolleriyle ilgili normlar kadınlarda ve erkeklerde gelişen becerileri şekillendirmektedir (Eagly ve Crowley, 1986). Yine geleneksel cinsiyet rollerine ilişkin kalıpyargıların hakim olduğu dar gelirli kesimde (İmamoğlu, 1995; Kağıtçıbaşı, 1998) kızların itaatkar ve gizli olumlu sosyal davranışları erkeklere oranla daha fazla sergilemeleri beklenebilecek bir sonuçtur. Ancak, duygusal ve özgeci olumlu sosyal davranışlar açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir fark çıkmaması üçüncü beklentiyi desteklememiştir. Anılan

bulgu, kişiler arası duyarlık ve ilişkiyel değışkenler ile olumlu sosyal davranış türleri arasındaki yordama ilişkileri bağlamında değerlendirilebilir.

Bulgulara göre hem kızlarda, hem erkeklerde duygusal özellikler taşıyan olumlu sosyal davranışların, kişiler arası duyarlığın da denkleme dahil edilmesiyle olumlu yönde yordanabildiği izlenmektedir. Dolayısıyla gerek kızların, gerek erkeklerin olumlu duygusal davranışlarında cinsiyet rollerine ilişkin beklentilerin ötesinde özellikle kişiler arası duyarlık gelişiminin rol oynadığı düşünülebilir. Ancak, kızların duygusal olumlu sosyal davranışlarında empatinin rolü daha fazlayken, erkeklerin davranışlarında kişisel sıkıntıdan kurtulma amacının ağır basması, anılan bulguya ilişkin yorumu tekrar cinsiyet rollerinin sosyalleşmedeki önemine taşımaktadır. Öte yandan özgeci olumlu sosyal davranışlarda cinsiyetler arası fark gözlenmemekle birlikte bu davranışların en fazla ilişki gösterdiği yaşantıların değıştiği izlenmektedir. Kızların özgeci olumlu sosyal davranışlarında yaş ve ana-babaya bağlılık daha fazla rol oynarken, erkeklerde kişisel sıkıntı ile özgeci davranışlar arasındaki ilişkinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Fedakarlık gerektiren davranışların kızların yaşamında ana-babaya bağlılık ile, erkeklerin yaşamında ise kamusal beklentilerle ilişkili olması yine sosyalleşme yaşantılarının ve cinsiyet rollerinin önemine işaret etmektedir. Dolayısıyla cinsiyetler için ayrı yapılan regresyon analizleri, yaş, ilişkiyel ve kişiler arası duyarlık değışkenlerinin olumlu sosyal davranış boyutları üzerinde farklı katkıları olduğunu ve özellikle cinsiyet rol beklentilerinin önemini yansıtmaktadır.

Saldırgan ve Olumlu Sosyal Davranışların Yaş, İlişkiyel ve Kişiler-arası Duyarlık Değışkenlerinden Yordanması

Literatürde yaş ile saldırganlığın farklı alt boyutları arasında negatif bir ilişki olduğu ileri sürülmüştür (örn., Harris, 1996; Harris ve Bohnhoff, 1996). Harris (1996) 18-56 yaş arası katılımcılarla yaptığı çalışmada Buss-Perry saldırganlık ölçeğinden alınan puanlar ile daha sonra sergilenen saldırganlık davranışları arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Öte yandan, saldırganlık türlerinin özellikle ana-baba ve akranlara bağlanma ile ilişkileri ilgili literatürle tutarlıdır (örn., Morton, Hartos ve Haynie, 2004). Sosyal öğrenme kuramı açısından bakıldığında, ana-babaların çocuk yetiştirme tarzı çocuk için model oluşturmakta, aynı zamanda çocuğun sosyal davranışlarını seçici şekilde pekiştirmektedir. Öfkeli davranışlar sergileyen ana-babaların çocuklarının duygusal sıkıntı yaşadığı ve akranlarına saldırgan davranabildikleri ileri sürülmüştür (Cummings, Ianotti ve Zahn-Waxler, 1985).

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, kızlarda fiziksel saldırganlık ve öfke açılarından yaşa bağlı herhangi bir fark gözlenmezken, çok yüksek olmamakla birlikte, düşmanlığın yaş ile arttığı bulunmuştur. Ancak, yoğunlukları farklı olmakla birlikte, anne-babayla olan bağlanmalar geliştiğinde saldırganlığın her üç türünde de özellikle düşmanlık boyutunda çarpıcı bir azalma olduğu saptanmıştır. Kişiler arası duyarlık değişkenlerinin ise fiziksel saldırganlık dışındaki saldırganlık türlerinin hiçbirleriyle ilişkili olmadığı izlenmektedir. Öte yandan, fiziksel saldırganlığın başkalarının bakış açısına duyarlığın gelişmesiyle azaldığı dikkat çekmektedir. Erkekler açısından bakıldığında hiçbir saldırganlık türünde yaşa ve kişiler arası duyarlığa bağlı bir fark gözlenmezken, ebeveyne ve akranlara bağlılığın artmasıyla fiziksel saldırganlık ve düşmanlıkta azalma yer almaktadır. Erkeklerde öfke açısından bakıldığında ise çok yüksek olmamakla birlikte sadece anne-babaya bağlanma öfkenin azalmasında rol oynadığı bulunmuştur. Böylece, saldırganlık boyutlarının gerek kızlar, gerek erkekler için kişiler arası duyarlık gelişiminden ve yaşın ilerlemesinden çok ana-babaya bağlanma ile ilişkili olduğu ve cinsiyet rolleri bağlamında düzeyleri erkekler ve kızlara göre değişen saldırganlık türlerinin her iki cinsiyette de ana-babaya bağlanmayla azaldığı tespit edilmiştir.

Akranlarla ilişkilere bakıldığında ergenlerin davranışları üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri literatürde halen tartışılmasına rağmen, akranlarla kurulan pozitif ilişkilerin saldırganlığı azalttığı kabul edilmektedir. Nitekim, Ma ve ark., (1996) tarafından Hong Kong'da ergenlerle yapılan çalışmada olumsuz akran ilişkilerinin erkeklerde, buna karşın olumlu akran ilişkilerinin kızlarda daha etkili olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada erkeklerin saldırgan davranışlarının akranlara bağlanma ile azaldığını yansıtan bulgu, sözkonusu çalışmayla kısmen tutarlıdır. Kızlarda saldırganlığın akranlara bağlanma ile ilişki göstermezken ana-babalarına bağlılık düzeyi ile ilişkili çıkması, örneklem grubundaki kızların geleneksel değerlerle yetiştirilmesine atfedilebilir (okul dışındaki zamanı çoğunlukla evde geçirmek, kardeşlere bakım vermek, ev işlerine yardımcı olmak vs gibi). Dolayısıyla akran ilişkilerinin önemi erken ve orta ergenlik dönemi kızları açısından sınırlı kalmaktadır.

Öte yandan, çocuklarda ve ergenlerde olumlu sosyal davranış gelişimi ile kişiler arası duyarlık gelişimi arasında pozitif ilişki olduğu (Eisenberg ve Fabes, 1998; Hay, 1994) gösterilirken, saldırgan davranışlar sergileyen çocukların ve ergenlerin empati ve başkalarının bakış açısına duyarlık konusunda zayıf kaldıkları bulunmuştur (Bjorkvist, Osterman, Kaukiainen, 2000; Miller ve Eisenberg, 1988). Ebeveynin çocuklarına yönelik sıcak ve destekleyici davranışlarının empati ve duyarlık gelişimini kolaylaştırdığı ve olumlu sosyal davranışların ortaya çıkmasına zemin hazırladığı belirtilmektedir. Ancak, bu çalışmada benzer bir sonucun çıkma-

ması, yoksul ergenlerin ailesindeki sınırlı disiplin ve destek yaşantılarına bağlanabilir.

Olumlu sosyal davranış ile yaş, yakınlara bağlılık ve kişiler arası duyarlık düzeyi arasındaki ilişkiye kızlar ve erkekler açısından ayrı ayrı bakıldığında, kızlarda kamusal ve duygusal olumlu sosyal davranışlarda yaşa bağlı bir fark gözlenmezken özgeci, itaatkar ve gizli olumlu sosyal davranışlarda yaş ilerledikçe artış gözlenmiştir. Kızlar açısından yaşa bağlı olumlu sosyal davranış sergileme eğilimindeki artışın literatürle tutarlılık gösterdiği söylenebilir (Carlo ve ark., 2003). Ancak, bu çalışmada özgeci olumlu sosyal davranışın yaş ile birlikte ana-babaya bağlanmanın artmasıyla, itaatkar olumlu sosyal davranışın da akranlara bağlanmanın artmasıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu iki olumlu sosyal davranış türünün özellikle yakın ilişkilerle teşvik edildiği ve yaş ilerledikçe daha fazla içselleştirildiğinden söz etmek mümkündür. Öte yandan, olumlu sosyal davranışların (özgeci tutumlar dışında) hemen tümü için en fazla önem taşıyan etkenin empati ve başkalarının bakış açısına duyarlık olduğu ve kızlardaki bu kişiler arası duyarlığın yakın ilişkilerde pekiştirildiği düşünülebilir.

Erkekler açısından bakıldığında da olumlu sosyal davranışların gelişiminde kişiler arası duyarlık boyutlarının önem taşıdığı dikkat çekmektedir. Empati sadece gizli olumlu sosyal davranışla ilişkiliyken başkalarının bakış açısına duyarlık hem duygusal, hem itaatkar olumlu sosyal davranışla ilişki göstermiştir. Ancak, erkeklerin bütün olumlu sosyal davranışlarıyla en güçlü ilişki gösteren değişkenin kişisel sıkıntı olduğu dikkat çekmektedir. Bir başkası yardım istediğinde genellikle sıkıntıdan kurtulma amacıyla yardım etme, ben-merkezci - bencil temelli yardım etme davranışını yansıtmaktadır (Eisenberg ve Fabes, 1998; Eisenberg ve ark., 1998). Bu durum ise kamusal alanda erkeklerden koruma ve kahramanlık beklentileri içeren erkek imgelemine ve cinsiyet rolüne bağlanabilir. Diğer yandan, erkeklerde yaşa bağlı bir fark gözlenmemesi literatürle uyuşmamaktadır. Genelde yaşa bağlı olarak meydana gelen bilişsel-duyuşsal süreçlerdeki değişimin özgeci davranışların gelişiminde rol oynadığı (Miller, Eisenberg, Fabes ve Shell, 1996), yaş ilerledikçe başkalarına duyarlığın geliştiği (Eisenberg ve ark., 1996) görülmektedir. Anılan bağlamda yoksul-ergen erkeklerde olumlu sosyal davranışlar açısından yaşa bağlı bir farkın gözlenmediği, ilişkisel değişkenlerle ilgili olarak sadece duygusal ve gizli olumlu sosyal davranışların anne-babaya bağlanmayla oldukça düşük düzeyde ilişki gösterdiği, buna karşın en yüksek ilişkinin kişisel sıkıntıdan kurtulabilmeye dayandığı dikkate alınırsa, erkeklerdeki olumlu sosyal davranışlarda benimseyerek içselleştirme yerine daha çok beğenilmeme endişesinden kurtulabilme çabasının rol oynadığı düşünülebilir.

Böylece, olumlu davranışların gelişiminde geleneksel cinsiyet rollerine uygun beklentilerin önem taşıdığı, kızların empati ve başkalarının bakış açısına duyarlık göstererek davrandıkları, erkeklerin ise daha çok kamusal kahramanlık değerleri doğrultusunda beğenilmeme-eleştirilme endişesiyle kişisel sıkıntıdan kurtulmalarını sağlayacak şekilde davrandıkları söylenebilir. Dolayısıyla, ergenler için bir eğitim programı oluştururken kızlarda teşvik edilen, fakat erkeklerde olumlu sosyal davranışlarla ilişkisi zayıf kalan empatinin geliştirilmesine önem vermek yararlı olacaktır.

Genel olarak (Eisenberg ve Fabes, 1998) olumlu sosyal davranış gelişimi ile kişiler arası duyarlık gelişimi arasında saptanan pozitif ilişkinin bu çalışmada da desteklendiği, olumlu sosyal davranışlar üzerinde anne-baba ve akranlara bağlanma gibi ilişki yaşantılara kıyasla daha fazla rol oynadığı görülmektedir. Buna karşın, ilişki yaşantıların saldırganlık türleri üzerinde rol oynadığı, ana-baba-akranlar ile destek yaşantıları arttıkça saldırganlığın da genel olarak azaldığı izlenmektedir. Sözü edilen bulgular, hem kızlarda, hem erkeklerde olumlu sosyal davranışların gelişiminde özellikle kişiler arası duyarlığın, saldırganlığın azaltılmasında ise ana-baba ve akran ilişkilerinin geliştirilmesine ağırlık vermenin önemine işaret etmektedir.

Sonuç

Araştırmanın bulguları özetlenecek olursa; 1) saldırganlık eğilimini ve olumlu sosyal davranışları yordayan yaş, ilişki değişkenler ve kişiler arası duyarlık faktörlerinin kızlar ve erkekler için farklı örüntüler gösterdiği, 2) yoksul ailelerdeki erken ve orta ergenlik dönemi gençlerin saldırganlık eğilimlerinin genel olarak ana-baba-akranlara bağlanma gibi ilişki faktörlerden yordandığı, 3) kızlarda olumlu sosyal davranışların yaşa bağlı olarak geliştiği, ancak daha çok empati ve başkalarının bakış açısına duyarlık gibi kişiler arası duyarlık faktörleriyle ilişkili olduğu, erkeklerde olumlu sosyal davranışların ise kişiler arası duyarlığın kişisel sıkıntı boyutuyla ilişkili olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, çocuğun yaşadığı sosyal ortamın saldırgan davranışlarını denetlemesi açısından önemli olduğu, ergenler için geliştirilecek hizmet programlarında bu konu için özellikle ilişki becerilerin teşvik edilmesinin yararlı olacağı belirtilmelidir. Öte yandan, olumlu sosyal davranışların geliştirilmesi için özellikle empatinin ve başkasının bakış açısına duyarlığın önemi vurgulanmalıdır. Bunlara ek olarak ilerde yapılması düşünülen araştırmalarda sosyoekonomik düzeyin de bir başka faktör olarak göz önüne alınması ve farklı sosyoekonomik düzeylerdeki ilişki örüntülerinin karşılaştırılması yararlı olacaktır.

Teşekkür

Bu araştırmada emeği geçen Doç. Dr. Asiye Kumru'ya sosyal psikoloji asistanları Sertan Bozkurt'a, Fatmagül Cirhinlioğlu'na, 2003-2004 Öğretim Yılı dördüncü sınıf psikoloji öğrencilerine ve Sincan-Saraycık projemizi yürütmemizi sağlayan Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Ankara Ümitköy Şubesine ve katılımcılara teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Akgün, Saadet (2005). *Akran Zorbalığının Anne-Baba Tutumları ve Anne-Baba Ergen İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Akyel, Hafize (1986). *Altruistic Behavior and Prosocial Moral Reasoning Among Turkish High School Students*. University of Maryland: Unpublished Doctoral Thesis.
- Ataman, Nesrin. (2004). *Günlük Yardım Etme Davranışına İlişkin Algılar*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Archer, J., Kilpatrick, G., ve Bramwell, R. (1995). "Comparison of Two Aggression Inventories", *AGGRESSIVE BEHAVIOR*, 21, 371-380.
- Armsden, G.C., ve Greenberg, M.T. (1987). "The Inventory of Parent Peer Attachment: Individual Differences and Their Relationship To Psychological Well-Being In Adolescence", *JOURNAL OF YOUTH AND ADOLESCENCE*, 16, 427-454.
- Barefoot, John (1992). "Developments In The Measurement of Hostility". In H.S. Friedman (Ed). *Hostility, Coping, And Health*, pp. 13-31. Washington, DC: American Psychological Association.
- Baron, R.A., ve Richardson, D.R. (1994). *Human Aggression* (2nd ed.). New York, NY: Plenum Press.
- Barrera, M., Prelow, J.H.M., Dumka, L.E., Gonzales, N.A., Knight, G.P., Michaels, M.L., Roosa M.W., ve Tein, J.Y. (2002). "Pathways From Family Economic Conditions To Adolescents Distress: Supportive Parenting, Stressors Outside The Family and Deviant Peers", *JOURNAL OF COMMUNITY PSYCHOLOGY*, 30(2), 135-152.
- Bettencourt, B.A., ve Miller, N. (1996). "Gender Differences In Aggression As A Function of Provocation: A Meta-Analysis", *PSYCHOLOGICAL BULLETIN*, 119, 422-447.
- Bjorkvist, Kaj (1994). "Sex Differences In Physical, Verbal, and Indirect Aggression: A Review of Recent Research", *SEX ROLES*, 30, 177-188.

- Bjorkvist, K., Osterman, K., ve Kaukiainen, A. (2000). "Social Intelligence-Empathy= Aggression?", *AGGRESSION VIOLENT BEHAVIOR*, 5, 191-200.
- Boxer, P., Tisak, M.S., ve Goldstein, S.E. (2004). "Is It Bad To Be Good? An Exploration of Aggressive and Prosocial Behavior Subtypes In Adolescence", *JOURNAL OF YOUTH AND ADOLESCENCE*, 33, 91-101.
- Buss, A.H., ve Durkee, A. (1957). "An Inventory For Assesing Different Kinds of Hostility", *JOURNAL OF CONSULTING PSYCHOLOGY*, 21, 343-349.
- Buss, A.H., ve Perry, M.P. (1992). "The Aggression Questionnaire", *JOURNAL OF PERSONALITY AND SOCIAL PSYCHOLOGY*, 63, 452-459.
- Carlo, G., Fabes, R.A., Laible, D., ve Kupanoff, K. (1999a). "Early Adolescence and Prosocial/Moral Behavior II: The Role of Social and Contextual Influences", *JOURNAL OF EARLY ADOLESCENCE*, 19, 133-147.
- Carlo, G., Hausmann, A., Christiansen, S., ve Randall, B.A. (2003). "Sociocognitive and Behavioral Correlates of A Measure of Prosocial Tendencies For Adolescents", *JOURNAL OF EARLY ADOLESCENCE*, 23, 107-134.
- Carlo, G., Raffaelli, M., Laible, D.J., ve Meyer, K.A. (1999b). "Why Are Girls Less Physically Aggressive Than Boys? Personality and Parenting Mediators of Physical Aggression", *SEX ROLES*, 40, 711-729.
- Carlo, G., ve Randall, B.A. (2001). "Are All Prosocial Behaviors Equal? A Socioecological Developmental Conception of Prosocial Behavior". In F. Columbus (Ed.), *Advances In Psychology Research*, (pp. 151-170). New York: Nova Science.
- Carlo, G., ve Randall, B.A. (2002). "The Development of A Measure of Prosocial Behaviors For Late Adolescents", *JOURNAL OF YOUTH AND ADOLESCENCE*, 31, 31-44.
- Coie, J.D., Dodge, K.A., ve Cappelletti, H. (1982). "Dimensions and Types of Social Status: A Cross-Age Perspective", *DEVELOPMENTAL PSYCHOLOGY*, 18, 557-570.
- Crick, N.R., ve Grotpeter, J.K. (1995). "Relational Aggression, Gender and Social-Psychological Adjustment", *CHILD DEVELOPMENT*, 66, 710-722.
- Cummings, E.M. Ianotti, R.J., ve Zahn-Waxler, C. (1985). "Influence of Conflict Between Adults On The Emotions and Aggression of Young Children", *DEVELOPMENTAL PSYCHOLOGY*, 21(3), 495-507.
- Çinkır, Ş., ve Kepenekçi, Y.K. (2003). "Öğrenciler Arası Zorbalık", *KURAM VE UYGULAMADA EĞİTİM YÖNETİMİ*, 34, 236-253.
- Davis, Mark (1983). "Measuring Individual Differences In Empathy: Evidence For A Multidimensional Approach". *JOURNAL OF PERSONALITY AND SOCIAL PSYCHOLOGY*, 44, 113-126.

- Dodge, Kenneth (1983). "Behavioral Antecedents of Peer Status", *CHILD DEVELOPMENT* 54,1386-1399.
- Domitrovich, C., E., ve Bierman, K., L. (2001). "Parenting Practices and Child Social Adjustment: Multiple Pathways of Influence", *MERRIL-PALMER QUARTERLY*, 47, 235-363.
- Eagly, A.H., ve Crowley, M. (1986). "Gender and Helping Behavior: A Meta-Analytic Review of The Social Psychological Literature", *PSYCHOLOGICAL BULLETIN*, 100, 283-308.
- Eagly, A.H., ve Steffen, V.J. (1986). "Gender and Aggressive Behavior: A Meta-Analytic Review of The Social Psychological Literature. *PSYCHOLOGICAL BULLETIN*, 100, 309-330.
- Eisenberg, N., ve Fabes, R.A. (1998). "Prosocial Development". In W. Damon (Series Ed.), & N. Eisenberg (Vol. Ed.), *Handbook of Child Psychology, Vol. 3: Social, Emotional, and Personality Development* (5th Ed., Pp.701-778). New York: John Wiley.
- Eisenberg, N., Fabes, R.A., Murphy, B., Karbon, M., Smith M., ve Maszk, P. (1996). "The Relationship Of Children's Dispositional, Empathy-Related Responding To Their Emotionality, Regulation and Social Functioning", *DEVELOPMENTAL PSYCHOLOGY*, 32, 195-209.
- Eisenberg, N., Wentzel, N.M., ve Harris, J.D. (1998). "The Role of Emotionality and Regulation In Empathy- Related Responding", *SCHOOL PSYCHOLOGY REVIEW*, 27(4), 506-522.
- Erdley, C.A., ve Asher, S. R. (1998). "Linkages Between Children's Beliefs About The Legitimacy of Aggression and Their Behavior", *SOCIAL DEVELOPMENT*, 7, 321-339.
- Eron, Leonard (1987). "The Development of Aggressive Behavior From The Perspective of A Developing Behaviorism", *AMERICAN PSYCHOLOGIST*, 42, 435-442.
- Eron, L.D., ve Huesmann, L. R. (1984). "The Relation of Prosocial Behavior To The Development of Aggression and Psychopathology", *AGGRESSIVE BEHAVIOR*, 10, 201-211.
- Fabes, R.A., Carlo, G., Kupanoff, K., ve Laible, D. (1999). "Early Adolescence and Prosocial/Moral Behavior I: The Role of Individual Processes", *JOURNAL OF EARLY ADOLESCENCE*, 19, 5-16.
- Fabes, R.A., ve Eisenberg, N. (1996). *Age and Gender Differences In Prosocial Behavior: A Meta Analytic Examination*. Arizona State University: Unpublished manuscript.
- Farrington, David (2005). "Childhood Origins of Antisocial Behavior", *CLINICAL PSYCHOLOGY AND PSYCHOTHERAPY*, 12, 177-190.

- Garcia-Leon, A., Reyes, G.A., Vila, J., Perez, N., Robles, H., ve Ramos, M.M. (2002). "The Aggression Questionnaire: A Validation Study In Student Samples", *THE SPANISH JOURNAL OF PSYCHOLOGY*, 5, 1, 45-53.
- Gilligan, Carol (1982). *In A Different Voice: Psychological Theory And Women's Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Guerra, N. G., Huesmann, L. R., Tolan, P., Van Acker, R., ve Eron, L. D. (1995). "Stressful Events and Individual Beliefs As Correlates of Economic Disadvantage and Aggression Among Urban Children", *JOURNAL OF CONSULTING AND CLINICAL PSYCHOLOGY*, 63, 518-528.
- Hammock, G.S., ve Richardson, D.R. (1992). "Predictors of Aggressive Behavior", *AGGRESSIVE BEHAVIOR*, 18, 219-229.
- Harris, Maryy (1996). "Aggressive Experiences and Aggression: Relationship To Gender, Ethnicity and Age", *JOURNAL OF APPLIED SOCIAL PSYCHOLOGY*, 26, 843-870.
- Haris, M.B., ve Bohnhoff, K.K. (1996). "Gender and Aggression: Personal Aggressiveness", *SEX ROLES*, 35, 27-41.
- Harter, Susan (1993). "Causes And Consequences of Low Self-Esteem In Children and Adolescents". In R.F. Baumeister (Ed.), *Self-Esteem: The Puzzle of Low Self-Regard*. New York: Plenum.
- Hay, Dale (1994). "Prosocial Development". *JOURNAL OF CHILD PSYCHOLOGY*, 35, 29-71.
- Hodoğlugil, M. (1997). *Duygudurumun Yardım Etme Davranışı Üzerindeki Etkisi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hyde, Janet Shibley (1984). "How Large Are Gender Differences In Aggression? A Developmental Meta-Analysis", *DEVELOPMENTAL PSYCHOLOGY*, 20, 722-736.
- İmamoğlu Olcay (1995). *Değişim Sürecinde Aile; Evlilik İlişkileri Bireysel Gelişim ve Demokratik Değerler. Aile Kurultayı*. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı. Birinci Kitap, Ankara.
- Jackson, M., ve Tisak, M.S. (2001). "Is Prosocial Behavior A Good Thing? Developmental Changes In Children's Evaluations of Helping, Sharing, Cooperating and Comforting", *JOURNAL OF DEVELOPMENTAL PSYCHOLOGY*, 19, 349-367.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1998). *Kültürel Psikoloji: Kültür Bağlamında İnsan ve Aile*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Knight, G.P., Fabes, R.A., ve Higgins, D.A. (1996). "Concerns About Drawing Causal Inferences From Meta-Analyses: An Example In The Study of Gender Differences In Aggression", *PSYCHOLOGICAL BULLETIN*, 119, 410-421.
- Kumru, Asiye (2002). *Prosocial Behaviors Within The Family Context And Its Correlates Among Turkish Early Adolescents*. University of Nebraska-Lincoln: Unpublished Doctoral Dissertation,
- Kumru, A., Carlo, G., ve Edwards, C.P. (2004). "Olumlu Sosyal Davranışların İlişkisel, Kültürel, Bilişsel ve Duyuşsal Bazı Değişkenlerle İlişkisi", *TÜRK PSİKOLOJİ DERGİSİ*, 19, 109-129.
- Loudin, J.L., Loukas, A., ve Robinson, S. (2003). "Relational Aggression In College Students: Examining The Roles of Social Anxiety and Empathy", *AGGRESSIVE BEHAVIOR*, 29, 430-439.
- Ma, H.K., Shek, D.T.L., Cheung, P.C., ve Lee, R.P. (1996). "The Relation of Prosocial and Antisocial Behavior To Personality and Peer Relationships of Hong Kong Chinese Adolescents", *THE JOURNAL OF GENETIC PSYCHOLOGY*, 157, 255-266.
- Ma, H.K., Shek, D.T.L., ve Lam, C.O.B. (2000). "Parental, Peer, and Teacher Influences On The Social Behavior of Hong Kong Chinese Adolescents", *THE JOURNAL OF GENETIC PSYCHOLOGY*, 161, 65-78.
- Maccoby, E., ve Martin, J.A. (1983). "Socialization In The Context of The Family: Parent-Child Interaction". In P.H. Mussen (Series Ed.), & E.M. Hetherington (Vol. Ed.), *Handbook of Child Psychology, Vol. 4: Socialization, Personality and Social Development* (4th Ed., Pp.1-101). New York: Wiley.
- Maynard, A.M., Tisak, M.S., ve Tisak, J. (2003). "Adolescents' Intention To Respond: A Contextual Approach To The Measurement of Prosocial Judgments Involving Peers". Manuscript Submitted For Publication.
- Mehrabian, Albert (1997). "Relations Among Personality Scales of Aggression, Violence, and Empathy: Validation Evidence Bearing On The Risk of Eruptive Violence Scale", *AGGRESSIVE BEHAVIOR*, 23, 433-445.
- Miller, P.A., ve Eisenberg, N. (1988). "The Relation of Empathy To Aggressive and Externalizing Antisocial Behavior", *PSYCHOLOGICAL BULLETIN*, 103, 324-344.
- Miller, P.A., Eisenberg, N., Fabes, R., ve Shell, R. (1996). "Relations of Moral Reasoning and Vicarious Emotion To Young Children's Prosocial Behavior Toward Peers and Adults", *DEVELOPMENTAL PSYCHOLOGY*, 32, 210-219.

- Morton, B.G.S., Hartos, J.L., ve Haynie, D.L. (2004). "Prospective Analysis of Peer and Parent Influences On Minor Aggression Among Early Adolescents", *HEALTH EDUCATION & BEHAVIOR*, 31, 22-33.
- Newcomb, A.F., Bukowski, W.M., ve Pattee, L. (1993). "Children's Peer Relations: A Meta-Analytic Review of Popular, Rejected, Neglected, Controversial and Average Sociometric Status", *PSYCHOLOGICAL BULLETIN*, 113, 99-128.
- Pakaslahti, L., ve Keltikangas-Jarvinen, L. (2001). "Peer-Attributed Prosocial Behavior Among Aggressive/Preferred, Aggressive/Non-Preferred, Non-Aggressive/Preferred and Non-Aggressive/Non-Preferred Adolescents", *PERSONALITY AND INDIVIDUAL DIFFERENCES*, 30, 903-916.
- Pellegrini, A.D., Bartini, M., ve Brooks, F. (1999). "School Bullies, Victims and Aggressive Victims: Factors Relating To Group Affiliation and Victimization In Early Adolescence", *JOURNAL OF EDUCATIONAL PSYCHOLOGY*, 91, 216-224.
- Pope, A.W., Bierman, K.L., ve Muma, G.H., (1991). "Aggression, Hyperactivity and Inattention-Immaturity: Behavior Dimensions Associated With Peer Rejection In Elementary School Boys", *DEVELOPMENTAL PSYCHOLOGY* 27, 663-671.
- Puckering, Christine (2004). "Parenting In Social and Economic Adversity". M. Hoghughi and N. Long (Eds). *Handbook of Parenting Theory and Research For Practice*. London: Sage Publications.
- Quatman, T., ve Watson, C. M. (2001). Gender Differences In Adolescent Self-Esteem: An Exploration Of Domains. *JOURNAL OF GENETIC PSYCHOLOGY*, 162, 93-118.
- Ramirez, J.M., Andreu, J.M., ve Fujihara, T. (2001). "Cultural And Sex Differences In Aggression: A Comparison Between Japanese and Spanish Students Using Two Different Inventories", *AGGRESSIVE BEHAVIOR*, 27, 313-322.
- Ruble, D. N., ve Martin, C. L. (1997). "Gender Development". In W. Damon (Series Ed.), & N. Eisenberg (Vol. Ed.), *Handbook of Child Psychology, Vol. 3, Social, Emotional and Personality Development* (5th Ed.). New York: Wiley.
- Russel, G.W., ve Arms, R.L. (1995). "False Consensus Effect, Physical Aggression, Anger, and A Willingness To Escalate A Disturbance", *AGGRESSIVE BEHAVIOR*, 21, 381-386.
- Shek, D.T.L., ve Ma, H.K. (2001). "Parent-Adolescent Conflict and Adolescent Antisocial and Prosocial Behavior: A Longitudinal Study In A Chinese Context", *ADOLESCENCE*, 36, No:143, 545-555.

- Smith, D.K., Sprenghelmeyer, P.G., ve Moore, K.J. (2004). "Parenting and Antisocial Behavior". M. Hoghughi And N. Long (Eds). *Handbook of Parenting Theory and Research For Practice*. London: Sage Publications.
- Sümer, Nebi (2003). "Personality and Behavioral Predictors of Traffic Accidents: Testing A Contextual Mediated Model", *ACCIDENT ANALYSIS AND PREVENTION*, 35,(6), 949-964
- Tabachnick, B.G., ve Fidell,L.S. (2001). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Allyn And Bacon.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları (2000). 2000 Genel Nüfus Sayımı. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.
- Tisak, M.S., ve Ford, M.E. (1986). Children's Conceptions Of Interpersonal Events. *MERRILL-PALMER QUARTERLY*, 32, 291-306.
- Türnüklü, A., ve Şahin, İ. (2004). "13 – 14 Yaş Grubu Öğrencilerin Çatışma Çözme Stratejilerinin İncelenmesi", *TÜRK PSİKOLOJİ YAZILARI*, 7, 45-61.
- Vitaro, F., Tremblay, R.E., Kerr, M., Pagani, L., ve Bukowski, W.M. (1997). "Disruptiveness, Friends' Characteritics and Delinquency In Early Adolescence: A Test of Two Competing Models of Development", *CHILD DEVELOPMENT*, 68, 679-689.
- Yıldırım, Selma (2001). *Zorbalık, Aile Ortamı ve Popülarite Arasındaki İlişkiler*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.